

The Romance of the Harem : สี่แผ่นดินฝรั่ง

นิธิ เอียวศรีวงศ์

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเวอร์จิเนีย นำเอานิยายของแฮมมอนด์แอนนาเรื่องนี้มาพิมพ์ใหม่ใน ค.ศ. 1991 แต่ผมเพิ่งได้อ่านตั้งฉบับเป็นครั้งแรกหลังจากที่ได้เคยอ่านฉบับแปลภาษาไทยเมื่อตอนเป็นเด็กมาหนึ่ง (ดูเหมือนผู้แปลคือ ครอบ ไชยวสุ ถ้าจำผิดก็ขออภัยด้วย)

มาอ่านใหม่อีกครั้งเมื่ออายุมากขึ้น และโดยเฉพาะไม่ได้อ่านคำแนะนำหนังสือโดย Susan Morgan แล้วทำให้ผมมองหนังสือเล่มนี้แตกต่างจากที่เคยคิดและเคยถูกสอนให้ผิดไปหมด

เมื่อมีใครพูดถึงหนังสือของแฮมมอนด์แอนนาก็มักจะติดอยู่กับประเด็นที่ว่าเรื่องที่เธอกล่าวถึงนั้น “จริง” หรือ “ไม่จริง”

ที่เป็นนักประวัติศาสตร์ก็เพียงพยายามหาข้อมูลที่น่าเชื่อถือจากหลักฐานชั้นต้นมาชี้ให้เห็นว่าแฮมมอนด์แอนนา “ฝอย” อย่างไรบ้าง

แต่ในโลกนี้นอกจากความเป็นจริงเชิงประจักษ์ซึ่งประวัติศาสตร์สามารถพิสูจน์ได้ในระดับหนึ่งแล้ว ยังมีความจริงที่เกิดจากสายตาของผู้มองอีกอย่างหนึ่ง ถ้าเราเข้าใจความจริงอย่างนี้ได้ ก็จำเป็นต้องรู้และเข้าใจเสียก่อนว่าผู้เสนอผู้เขียนเขายินยอมความจริงจากจุดใด

ความจำเป็นอย่างนี้เป็นความจำเป็นที่เราพบเสมอในการศึกษาวรรณกรรม

ใครเคยอ่านวรรณกรรมแล้วแม้แต่พยายามหาข้อพิสูจน์ในเรื่องความจริงเชิงประจักษ์ ก็คงไม่สามารถทนอ่านนิยายเรื่องไหนให้จบลงได้สักเรื่องเดียว เพราะรู้อยู่แล้วว่าเรื่องนั้นแต่งขึ้นทั้งเพ

แต่ในทางตรงกันข้าม เมื่อเข้าใจจุดยืนของผู้เขียน แล้วมองสิ่งที่ผู้เขียนเสนอจากจุดยืนเดียวกัน ก็จะพบว่าเขาเสนอความจริงอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งเราอาจรับได้หรือไม่ก็ตาม แต่เป็นความจริงอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งมาจากสายตาอีกชนิดหนึ่ง ซึ่งเราอาจไม่เคยลองมองดูเองเลย

วรรณกรรมจึงอาจเสนอความจริงที่เหนือจริงขึ้นไปด้วยข้อเท็จจริงที่โกหกทั้งเพก็ได้ เปิดตาคนอ่านให้เห็นหรือคิดถึงอะไรที่ไม่เคยเห็นเคยคิดมาก่อน เพราะไปมองอุบัติการณ์ต่าง ๆ ด้วยความหมายต้น ๆ ของประจักษ์นิยมเพียงอย่างเดียว

หนังสือเรื่องนี้ของแฮมมอนด์แอนนาตั้งใจเขียนขึ้นไปนิยาย ชื่อเรื่องในฉบับพิมพ์ครั้งแรกคือ The Romance of the Harem หรือนิยายนางห้าม ก็บอกให้รู้แล้วว่า นี่เป็นนิยายไม่ใช่เรื่องจริง

แต่ฉบับพิมพ์ในรุ่นหลังต่างหากที่ไปเปลี่ยนชื่อและคำโฆษณาให้กลายเป็นบันทึกประวัติศาสตร์ของสยามขึ้น และเกิดความเข้าใจผิดให้ต้องตรวจสอบกันด้วยหลักฐานประวัติศาสตร์สืบมาจนปัจจุบัน

เสียเหงื่อนักประวัติศาสตร์ดั่ง ๆ ไปหลายคน

Susan Morgan ชี้ให้เห็นว่า แหม่มแอนนาเขียนนิยายเรื่องนี้ขึ้นจากจุดยืนของฝรั่งกลุ่มหนึ่ง ซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็นหัวก้าวหน้าในคริสต์ศตวรรษที่ 19 เพราะมองประเด็นปัญหาหลัก 3 เรื่องของสังคมฝรั่งในสมัยนั้นไม่เหมือนรัฐบาลฝรั่งนัก

ประเด็น 3 เรื่องนั้นก็คือ จักรวรรดินิยม ทาส และสิทธิสตรี

แหม่มแอนนาไม่สู้จะเห็นด้วยนักว่าการนำเอาอารยธรรมที่สูงส่งกว่าของฝรั่งไปให้เอเชียควรทำด้วยวิธีการล่าเมืองขึ้น ในนิยายนางห้ามเล่มนี้ไม่ค่อยเห็นจุดยืนนี้นัก แต่ถ้าเข้าใจตามนี้ก็จะเห็นว่าแหม่มแอนนามีความพยายามอย่างสูงกว่าฝรั่งร่วมสมัย ที่จะเข้าใจพุทธศาสนาหรือแม้ระบบของไทยจากจุดยืนของไทยเอง

แน่นอนว่าไม่ได้เห็นว่าตีเท่าหรือเหนือคริสต์ศาสนาหรืออารยธรรมฝรั่ง แต่ก็ไม่ได้เลวร้ายเสียจนรับไม่ได้อย่างที่นักล่าอาณานิคมฝรั่งมักจะพูดถึงเสมอ ๆ

ส่วนจุดยืนในเรื่องของการมีทาสและสิทธิสตรีนั้นเห็นได้ชัดในนิยายนางห้าม แหม่มแอนนาโจมตีธรรมเนียมปฏิบัติในวัฒนธรรมไทยเกี่ยวกับเรื่องทั้งสองนี้ โดยเสนอนิยายที่ชี้ให้เห็นถึงความทุกข์ยากของทาสและผู้หญิง ซึ่งอยู่ในพระราชฐานชั้นใน

นิยายนางห้าม ก็เป็นเรื่องของผู้หญิง ทั้งที่เป็นนางห้ามและเป็นทาส แต่ละคนที่เธอนำมาเล่าไว้มีคุณสมบัติบางอย่างที่น่ายกย่องอย่างสูง คุณสมบัตินี้ในสมัยนั้นมักจะถือว่าเป็นคุณสมบัติของผู้ชาย (และมักเป็นผู้ชายฝรั่งเสียด้วย เพราะเห็นกันว่าผู้ชายตะวันตกการพัฒนาบุคลิกภาพให้มีคุณภาพที่ดีเลิศอย่างนั้นได้) เช่น ทับทิมซึ่งทนรับการทรมานด้วยการระบบจารีตนครบาลได้อย่างแสนสาหัส เพื่อปกป้องทั้งสัจจะและคนที่เธอรักอย่างกล้าหาญอดทน จนถึงที่สุดก็ยอมสละชีวิตของตัวเอง

ทาสของซ้อยรักษาสัจจาตามที่ตกลงกับซ้อยไว้ ไม่ยอมปริปากบอกความจริง แม้ว่าจะถูกทรมานทรมานจนถึงขั้นตอกเล็บ แม่แพ (หรือแม่เพี้ย) ทาสของเจ้าหญิงล้านนายอมตัดลิ้นของตนเองเพื่อช่วยเจ้านายจากคุก ความเมตตากรุณาของเจ้าจอมมารดาเพียงที่มีต่อเจ้าจอมที่อยู่ในปกครองของเธอ ความเฉลียวฉลาดและความคิดก้าวหน้าของเจ้าจอมมารดาซ้อยอนกลีน ฯลฯ

พระราชฐานชั้นในเป็นโลกของผู้หญิงโดยแท้ ในนั้นมีผู้ชายที่เป็นผู้ใหญ่อยู่คนเดียวคือพระเจ้าแผ่นดิน ไม่เคยมีผู้ชายที่หนักล้ากรายเข้าไปได้ ชีวิตในนั้นเป็นอย่างไรไม่ค่อยมีหลักฐานบอกเอาไว้ คนที่เล่าเรื่องต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในนั้นเอาไว้มักเป็นผู้ชายซึ่งเล่าตามประสบการณ์ของตน ซึ่งได้ใช้ชีวิตที่นั่นเมื่อตอนเป็นเด็ก ถ้าจะมีความทรงจำของผู้หญิงบอกเล่าหรือบันทึกไว้บ้าง ผู้หญิงเหล่านั้นก็เป็นเจ้านายซึ่งแม่อยู่ในโลกของพระราชฐานชั้นในนั่นเอง ก็รู้จักโลกนั้นจากสายตาของคนที่เป็นนาย

เพราะฉะนั้นพระราชฐานชั้นในตามสายตาของคนทั่วไป จึงเป็นสถานศึกษาของสตรี ใครไปอยู่ในนั้นก็ได้รับรู้การใช้ชีวิตแบบกุลสตรี ได้รับความรู้และมีมืออบรมบ่มเพาะนิสัยที่จะเป็นแม่เรือนอย่างดีในภายหน้า นอกจากนั้นพระราชฐานชั้นในก็มีแต่ความอภิรมย์สนุกสนานไม่สิ้นสุด (ตามคำบอกเล่าของผู้ชายซึ่งเคยใช้ชีวิตที่นั่นในสมัยเป็นเด็ก และมองโลกพระราชฐานชั้นในอย่างเด็ก ๆ) มีตลาดมีของเล่นและมีเรื่องให้ชู้ชชนตามประสาเด็ก ๆ ได้ไม่รู้เบื่อ ทั้งยังเป็นศูนย์กลางของสี่สนในแผ่นดินอีกด้วย

แต่พระราชฐานชั้นในจึงมีความสุขสบาย และเป็นแหล่งของวิชาความรู้ที่กว้างขวางอย่างนี้ได้ก็ต้องมีคนเล็ก ๆ จำนวนมากทำงาน นับตั้งแต่ทำความสะอาดไปจนถึงใช้แรงกายอีกมาก เพื่อให้ชีวิตในนั้นสนุกสนานมีสี่สนไม่รู้เบื่อ

คนเล็ก ๆ เหล่านี้จะมีจำนวนมากเสียยิ่งกว่าคนที่สนุกสนานเพลิดเพลินกับชีวิตในพระราชฐานชั้นในอย่างไม่รู้เบื่อด้วยซ้ำ แต่กลับไม่ค่อยมีใครพูดถึงชีวิตของคนเหล่านี้ซึ่งก็เป็นสมาชิกของพระราชฐานชั้นในเช่นกัน

หม่อมแอนนาเสนอชีวิตในพระราชฐานชั้นในจากสายตาของคนเล็ก ๆ เหล่านี้ ฉะนั้นโลกพระราชฐานชั้นในของเธอจึงไม่เหมือนกับที่คุ้นเคยในความคิดของคนไทยทั่วไป

แม้แต่ชีวิตของคนชั้นสูงเช่นเจ้าจอมหม่อมท่ามในสายตาของนักสิทธิสตรีอย่างหม่อมแอนนาก็ไม่น่าจะเป็นสุขนัก ผู้หญิงจำนวนมากที่ต้องแวดล้อมผู้ชายอยู่คนเดียว มีชีวิตที่ต้องแย่งชิงความเอาใจใส่จากผู้ชายคนนั้นตลอดเวลา ความใฝ่ฝันอะไรที่เป็นส่วนตัวตามฐานะและวัยของตนก็ต้องระงับหมด เหลืออยู่อย่างเดียวคือการได้อยู่ในความสนใจของผู้ชายคนเดียวนั้น

นิยายของแอนนาจึงแตกต่างตรงกันข้ามกับนิยายเรื่องสี่แผ่นดิน ซึ่งเป็นนิยายที่ให้ภาพพระราชฐานชั้นในของสมัยก่อนแก่คนไทยสมัยนี้มากที่สุด

ความแตกต่างนี้ไม่ได้จำกัดอยู่แต่เพียงบรรยากาศเท่านั้น แต่ความสัมพันธ์ของบุคคลในนั้นก็แตกต่างกันด้วย บุคคลในสี่แผ่นดินสัมพันธ์กันในอุดมคติของระบบอุปถัมภ์ ต่างคนต่างปฏิบัติหน้าที่ต่อกันอย่างซื่อสัตย์สุจริต ที่เป็นผู้น้อยก็เข้าพึ่งพาผู้ใหญ่ ปฏิบัติรับใช้และมีใจผูกพันเป็นความ “รักดี”

ต่อผู้ใหญ่ ในขณะที่ผู้ใหญ่ก็มอบตอบแทนด้วยการให้การศึกษา อบรมเลี้ยงดู ตลอดจนดูแลให้ได้มี ชีวิตที่เป็นสุขสบายตลอดไป ฉะนั้นจึงไม่ประหลาดอย่างใดที่ชีวิตของทุกคนย่อมมีศูนย์กลางอยู่ที่ เดียวกัน ได้แก่พระเจ้าแผ่นดิน เพราะระบบอุปถัมภ์มีศูนย์กลางอยู่ที่องค์พระเจ้าแผ่นดินเป็นจุด ยุติธรรมความภักดีของกลุ่มอุปถัมภ์ทั้งหมดเข้าหากัน (ตามอุดมคติ)

ความสัมพันธ์ของบุคคลในนิยายของแอนนาไม่ได้ตั้งอยู่บนความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ แต่ ตั้งอยู่บนความรู้สึกที่ค่อนข้างปัจเจกนิยมอย่างที่ตัวแหม่มเองรู้จักคุ้นเคย เพราะฉะนั้นคนจึง สามารถมีความรู้สึกส่วนตัวที่อาจไม่สอดคล้องกับจารีตประเพณีของพระราชฐานชั้นใน และตัดสินใจ ทำความทำตามความรู้สึกและความอยากส่วนตัวนั้น ชีวิตจึงต้องมาเผชิญปัญหาที่ตลกทุกซั่ได้ยาก ต่าง ๆ นานา

เกือบจะพาได้ว่าชีวิตของตัวละครทุกตัวในนิยายสะท้อนการต่อสู้ดิ้นรนของความเป็นตัวตน ของตนเองที่ต้องมีชีวิตอยู่ท่ามกลางสังคมที่ไม่เท่าเทียมกัน ไร้ความเป็นธรรมตั้งอยู่ภายใต้การ ปกครองที่ให้อำนาจแก่ผู้หลักผู้ใหญ่อย่างไม่มีขีดจำกัดและถูกผูกมัดด้วยขนบประเพณีที่คร่ำครึ ล้าสมัยและอาจจะโหดร้ายทารุณด้วย

ทุกคนในเมืองไทยในทัศนะของแหม่มแอนนาตกเป็นเหยื่อของระบบสังคมและการเมืองที่ ผิดทั้งนั้น นับตั้งแต่พระเจ้าแผ่นดินลงมาถึงข้าทาส ฉะนั้นที่มักเข้าใจว่าแหม่มนามุ่งโจมตีบุคคลเช่น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าหรือขุนนางบางคนนั้นก็จริงแล้วไม่ใช่ แหม่มแอนนาจะโจมตีระบบที่ เลวร้ายในสังคมไทยมากกว่า เมื่อพระเจ้าแผ่นดินทรงทำผิดในสายตาของแหม่มแอนนาเธอมักจะ ชี้ให้เห็นด้วยการตัดสินพระทัยที่ผิดนั้นเกิดจากระบบมากกว่าบุคลิกที่ไม่ดี โดยเฉพาะในงานอีกชิ้น หนึ่งของเธอ (The English Governess at the Siamese Court : Being recollections of Six Years In The Royal Palace in Bangkok)

ด้วยเหตุดังนั้น **นิยายนางห้าม**ของเธอจึงจบลงที่ **“พระเอก”** หรือพระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าขึ้นเสวยราชย์ แล้วทรงเริ่มต้นแก้”ระบบ” ที่เลวร้ายของสังคมและการเมืองไทย

ถ้าเปรียบเทียบกับงานของฝรั่งที่เขียนถึงเมืองไทยในช่วงเดียวกันแล้ว ผมจึงเห็นว่าแหม่ม แอนนาออกจะมีความเห็นใจคนไทยเสียยิ่งกว่าฝรั่งนักล่าอาณานิคมคนอื่น แหม่มแอนนายึดมั่นใน อุดมการณ์ของเสรีนิยมอย่างแน่นแฟ้นและอย่างน้อยก็พยายามจะประยุกต์หลักการของเสรีนิยมมา อธิบายคนไทย เหมือนอย่างที่ใช้อธิบายคนยุโรป เพราะในท่ามกลางระบบที่เลวร้ายของไทยนั้น คน ไทยในฐานะที่เป็นมนุษย์มีความสง่างามด้วยความรักอันสุจริต ความกล้าหาญ ความเสียสละ และ ความซื่อสัตย์

พวกเสรีนิยมเชื่อในธรรมชาติมนุษย์ที่สง่างาม แหม่มแอนนาไม่ทรยศต่อหลักการเสรีนิยมอย่างฝรั่งนักร้องขึ้น ที่จำกัดหลักการนี้ไว้แต่เฉพาะกับฝรั่งเท่านั้น ไม่ได้เห็นคนเอเชียเป็นคนเต็มคนอย่างที่จะมีธรรมชาติอันสง่างามเหมือนฝรั่ง

อย่างไรก็ตาม ผมไม่รู้หรือว่าแล้วในความเป็นจริงนั้นชีวิตในพระราชฐานในชั้นในสมัยก่อนนี้ จะเป็นเหมือนนิยายนางห้ามหรือสี่แผ่นดินกันแน่ แต่นิยายทั้งสองเรื่องต่างมีความจริงจากสายตาของผู้เขียนอย่างแน่นอน แม้ว่าอาจไม่ได้มีความจริงเชิงประจักษ์อย่างที่นักประวัติศาสตร์ต้องการ

แต่ผมค่อนข้างเชื่อว่าคนไทยในสมัยปัจจุบันมีทัศนคติต่อโลกและชีวิตในเชิงเสรีนิยมมากขึ้น หลายคนอาจยอมรับความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ไม่ได้ เพราะเห็นว่าไม่เป็นธรรมแม้แต่เป็นความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ในลักษณะที่เป็นอุดมคติก็ตาม

ฉะนั้นนิยายนางห้ามของแหม่มแอนน่าน่าจะได้รับการต้อนรับจากคนไทยดีขึ้นกว่าแต่ก่อนนี้ เพราะผู้อ่านในสมัยนี้สามารถเข้าถึงอารมณ์ความรู้สึกของตัวละครได้ดีขึ้นอย่างแน่นอน
